# *Zenbait iritzi batasunari buruz*

J. A. LETAMENDIA'k

Euskalzaindiak bere sorreratik bertatik barne-barnean izan du batasunaren ardura larria. Gaia ez da erreza, batasunaren bideak beti baitira zaillak, dala politikan, dala erlijioan, hizkuntza edo beste edozein giza-probleman.

Euskalzaindia sortu baiño lehen ere saiatu ziran hontan frutu handirik bildu ez bazan ere. 1901'gn urtean Hendaia'ko billera batean batzorde bat sortu zan, Adema kalonjerra buru zala, euskal-ortografia bat egiteko asmoz, eta bertan hurrengo urtean batzar bat Hondarrabia'n egitea erabaki zan. Dena ankaz gora joan bide zan, frakaso lotsagarria izan, sabindarren buru-gogorkeriaz diotenez. Mugaz bestaldekoak arras minduta joan omen ziran hemengoen postura kaxkarra ikusita. Eta hortan gaur arte. "Zalduby"-ren jokabide biguñegia ere Broussain'en gutunetan agertzen da. Joanak joan, bai, baiñan experientziaren erakutsi honek berriro zulo berdiñean erortzetik libra gaitzala.

Lanean hasi baiño lehen oraindaño iragan bidea gogoan behar dugulakoan, nolako iritzi ta jokabideak izan diran azaltzen aleginduko naiz ponentzi hontan. Laburra behar baita, ezin gehiegi esan. Aburu jakingarri asko aipatzeke geldituko da, ta ba liteke behin baiño gehiagotan oker esatea ere. Sakondu nahi duzutenok hortxe duzute "Gerediaga"-k argitaratutako bibliografia. Nik-neuk hortik xurgatu dut ondoren telegrama gisa emango dudan hau.

Eta ekin baiño lehen ohar bat: Iritzi hauek bere garaian emandakoak dira. Ez dut honekin esan nahi gerokoan ere berdin-berdin jarraitu dutenik, sarri askotan bestela gertatu baita.

* * *

## 1920, 1921. EUSKALZAINDIAREN LEHEN URRATSAK

Garai hartan zenbait billera izan zan Bilbao'n, Donostia'n, Lekaroz eta Ahazparne'n. Mota guzietako aburuak entzun ziran: batzuek bizkaiera behar zala, beste batzuek gipuzkera edo lapurtera, eta ez gutxik batasunera bortxatzea guziz galgarria izango zala zioten. Hona hemen batzu.

## NIKOLAS ORMAETXEA

Honek lan bat argitaratu zuen RIEV aldizkarian eta bertan arrixku batzu salatzen zituen legeak ematen hasi ezkero edo euskalki bakar bat hautatzekotan: hizkuntza gramatikaz pobretu, idazleek gatza ta hezetasuna galdu, artifizial gelditu ta besteen euskalkien rekursoak galtzeko arrixkua. Nola jo, orduan, batasunera? Ez dezagula oraingoz legerik eman eta bai askatasuna idazlei, nork bere aldian zein bide hauta erabaki dezan. Hori bai, lokalismuak eta hitz ez-ezagunenak ahalik eta gutxien erabilzeko entseatuz. "Orixe" klasikuen kulturaz ondo jantzita dagoela greziatarren ejenplua aipatzen digu bere iritziaren oinharri bezela. Hauxe egin bide zuten haiek gurea baiño korapillo latzagoa zutela.

## CAMPION ETA BROUSSAIN'EN AGIRIA

Mugaz bi aldetako euskal-zale hauek agiri bat osatu zuten 1920'gn urtean batasunari buruz Euskalzaindiaren erreguz. Bilbao'ko batzarrean irakurri zan.

Bi bide ikusten dituzte posible bezela. Bat, lau eta zelaia, literatura-euskalkietatik bat hautatzea. Bigarrena, zailla ta bihurria, bostgarren literarioa sortzea, bat oinharri hartuta besteen aberasgarriekin hornituta.

Ikus dezagun lehenbizikoa:

Mintzairaren bikaindasunagatik zalantzarik ez dago: lapurtera zaharra da gallen. Hau, ordea, bide itxia omen da. Zergatik? Egungo lapurtarrek ere, ez-ikasiek bederen, nekez aditzen dutelako, eta bestaldetik lehen-lehenik euskalzaiñek berek ere ikasi behar lutekelako. Hortaz, egun bizi diran euskalkien artean egin behar da aukera hori.

Hauetan bi dira hautetsiak: gipuzkera (hau batez ere, errezena dalakoan zabaltzeko), eta lapurtera. Bizkaiera ta Xuberotarra urrunegi gelditzen dira.

Baiñan aukera-molde hau teorian zuzena bada ere, bidezko ez da. Anai txikiak hil-zorian uztea bailitzake inbiri ta sumiñen iturburu izanik. Bestalde, edozein aukeratuta ere beiñere elitzake osoena izango. Esate baterako, gipuzkera hauta bageneza pluraleko *-ek* galduko genuke deklinabidean, edo xuberotarren *düke* aditz-jokuan eta asko holako.

Soluzioa, beraz, bigarrena izango da bi euskal-zale hauen aburuz, hots, bostgarren literatura-euskalkia sortzea, eragozpen asko egon arren.

Beste hizkuntza batzutan lan hau "jenio" batek egin izan du bere oldez, bere kabuz, mintzaira deus ere bortxatu gabe. Hemen horlakorik ez dugula, batzarturik, parlamentu gisa egin beharra daukagu.

## ARTIFIZIALKERIA

Arrixku hau aitortzen dute, baiñan baita erantzuna eman ere.

Literatura-hizkuntza oro da artifiziala hein batez. Aragoitar batentzat Cervantes'en erdera artifiziala izango da beti oso ederra izanagatik ere. Baiñan gipuzkera hutsa har baledi ere, beiñere elitzake bizkaitar edo napar baten jatorrizko mintzoa izango. Gaiñera, egun arte euskera nekazari ta arrantzale tresna izan dugularik, jakintzarako egokituko bada millaka prestamu ta neolojismu (?) beharko du.

Horregatik, gaitz hau ahalik eta txikiena izan dedin euskalki baten estruktura hautatu beharra dago eta hildo hortan bertan besteen bereiztasunak ezarri. Esaterako: Demagun gipuzkeraren estruktura ta egitura hautatzen dugula oinharri bezela, eta bizkaierako *eroan* txertatzen diogula. Hortara, *daroaz* idatzi beharrean *daroazki* ipiñiko dugu, eta *daroakoz* ordez *daroazkio*.

Dana-dala, holako mintzabidea artifiziala izatekotan —erantzuten dute Campión eta Broussain'ek— eskoletan, liburuetan eta seaskan irakats dedin arte izango da.

## MENENDEZ PIDAL

Honek ezagutzen du Campión eta Broussain'en agiria ta ez du onesten. Hizkuntza —dio— gizartearen frutua da. Aise nahas ditezke gipuzkera ta laputera laboratorioan eta besteetatik erantsi, hau ordea sekulan ez herri baten hizkuntza izango.

Eman dezagun, halarik ere, gizaldi berriak ikasi egiten duela euskera artifizial hau. Orduan hizkuntzak bere historia balio ta autoridadea galduko luke, arkeolojia interesa kenduko litzaioke.

Noski, jakintsu honek ez du euskera maite euskaldun dalako, edo-ta herri bat izaten jarraitu nahi duelako; linguista izaki historia ta arkeolojia gauza bezela maite du, hizkuntza dato aztergarri bezela, ta hortarako zenbat eta eboluzio gutxiago izan, zenbat eta zaharrago "konserbatu" hainbat hobe. Ta dudarik gabe bere ikus-moldetik azaldutako arrazoiak oso sakonak eta gogoragarriak ditugu:

"Pues la Academia, en vez de haber continuado, depurado e impulsado el vasco histórico, como es su misión, habría roto bruscamente la tradición en el desarrollo del idioma, para lanzar a éste en una vía nueva; habría quitado a la lengua la mayor parte de su valor y de su autoridad histórica; habría matado a los venerables dialectos tradicionales, consagrados por la adhesión fervorosa de las generaciones vascas de hace muchos siglos, y los habría sacrificado en aras de un producto nuevo, desprovisto de interés arqueológico y sin autoridad alguna para la cultura humana, hecho solo por el pueril interés de poder decir en una lengua exótica lo que muy bien puede decirse en cualquiera de las dos grandiosas lenguas culturales del extremo occidental de Europa".

Gogoan izan gañera, batasunari buruz ari geranean literatura-batasunaz bakar-bakarrik diardugula. Hauxe dalakoan ere euskalkien iraupenerako gerizarik hoberena.

## R. M. AZKUE

1921'gn urtean esaten digu berak ere ba dauzkala lan batzu gipuzkeraz: *Urtzuri, Urlo, Aitaren bildur, Ardi galdua* t. a. Baita ere asmo berdiñakin sakel-hiztegi bat. Hala ere "nik nere kabuz egin nuana —jarraitzen du— Euskalzaindiari egun beintzat egiteari

enioke zur ta egoki eritziko. Emeki ta astiro orretara yo, bai; muturrez eta datorrena betorka, ez. Nerea baiño aburu argitsuagoak entzunak dituzue. Izkera banatu bat ez omen da indarka bat izatera iristen". Eta ondoren: "Izkelki-gudu andi bat erakoriko genuke euskaldunen artean. Abertzale-alderdia bera puskatua geldituko litzake; eta au ez euskerari ez Euskalerriari eztagokio... Goazen bai batasunera, baiñan emeki, astiro ziurki".

Gero Azkue'k bere lana argitaratu zuen: "Gipuzkera Osotua" (Euskera, XV-1934). Euskalki hau oinharri harturik, besteen eraskiñekin borobilduta literatura-batasunerako bidea.

Ta honekin amaitzen dugu lehen puntua: Euskalzaindian 1920-1921 urteetan agertu ziran iritzien berri ematea.

* * *

## SEBERO ALTUBE

Honek hitzaldi bat irakurri zuen 1946'gn urtean "Congreso de Estudios Vascos" dalakoak Baiona'n egindako batzarrean: "La unificación del euskera literario". Hiru puntutan azaldu zuen arazoa: —Komeni al da batasuna? —Zer ote litzake batasuna —Nola iritxi batasuna.

Ponentzi hontan lehen puntua, arras jakingarri bada ere, alde batera uzten dugu. Garbi asko duzute hau "Gerediaga"-k zabaldutako agirian.

Bigarren zatian gipuzkeraren gaitasuna frogatzeko politika ta jeografia arrazoiak erabiltzen ditu Europa'ko kondairan hizkuntzen batasun-bideak arakatuaz. Material hau J. Vendrys' en *Le langage* izeneko liburutik jasotzen du. Halaxen, herri askok politika batasuna bide dala hizkuntzaren batasuna lortu dutela erakusten du. Euskal-Herria'k ez dauka halako politika-batasunik, beraz, ejenplu hauek ez dute balio guretzat. Ba dira, ordea, bestelako gertaerak ere. Alemania'k eta Italia'k, adibidez, hizkuntzaren batasuna erresumarena baiño lehenago iritxi zuten.

Italia'k —bat bederen aipatzeagatik— XIV mendean batu bide zuen berea, toskanua literatura-hizkuntza bezela hartzen zuela.

Nola hau? Alde batetik idazle bikaiñak sortu ziran Florenzia'n (Dante, Petrarca, Boccaccio...), ta hauek prestutasuna eman zioten bertako mintzoari. Bestetik, jeografiaz Florenzia'ren situazioa oso aproposa zan Roma ta Bolonia artean zegoela. Altube'n iritziz Gipuzkoa'ren erdian egote honek eragin zien giputz etziran beste euskal-zale batzuei ere euskera-mota hau hautatzera (Azkue Bizkaia'n, Naparroa'n Campión, eta Olabide Araba'n).

Ondoren Altube'k gipuzkeraren barne-estruktura ikertzen du. Euskalki hau ez da ez gehiago ez gutxiago besteak baiño, baiñan erdian dagolako antza gehiago du besteekin bai morfologiaz bai hiztegiaz. Onesten du Azkue'ren asmoa "Gipuzkera osotua" teoria bezela, baiñan korapiltsu ikusten du fonetika, lexiko eta batez ere morfolojiaren aldaketa ta sustituzioen atala, hauek hautatutako hizkelgian sakon errotuta daudelarik. Hizkuntza batuan nahi-ta-ez beti galtzen dira beste dialektuen ondasun batzu. Hala ere garbi dago zenbait gauza hartu beharreko dala beste euskalkietatik, esate baterako: pluraleko *-ek, bait-* (kausal honi oso egokia derizkio "zeiñenismuaren" gaitza kentzeko), *-ren* (haurraren garbitzea eta haurra garbitzea ez baitira berdiñak), eta beste...

Iparraldekoak ez dute maite gure garbizalekeria, ta Altube'k dionez gaitzespen hau ez da aberzaletasun eskasiaz, hizkuntzalaritzan gu baiño askoz ere aurreratuagoak daudelako baizik. Mugaz hunaindiko hizkuntza-zaleek autore espaiñolak erabiltzen omen dituzte beren ikasgoetan, ta hauek Europa'koak baiño atzeratuagoak omen daude. Bestela ere —esaten du— langintza guzietan integrismu oro txarra da beti.

Hirugarren atalean batasun hori nora iritxi diteken (pratikan) galdegiten du. Instituziorik ez dugula zailla dala erantzun bat ematea aitortzen du.

Zenbait puntu konkretu ere ematen du euskalkien hurbiltzeko. Adibidez: Bizkaia'n *ditu* ta *dauz* biak erabiltzen dituztelarik, besteekin bat etortzeko hobe dala lehengoa hautatzea dio, berdin ere Lapurdi'n *deraukot, deraukok, derauko* formakin batera *diot, diok, dio* erabiltzen bide dute. Bigarren hauek egokiagotzat jotzen ditu Altube'k batasunaren bidean. Beste horrenbeste egiten du ortografiaz ari dala.

Pratikan batasunerako bideak beti berdiñak izan omen dira. Lehenik era bat aukeratu izan da, eskualde batekoa, maiz hiri

nagusian erabilli ohi zana. Gero irakaskintzan, instituzioetan, predikuetan, agirietan eta beste literatura moldetan zabaldu da. Ta azkenik eta pixkanaka herrian sartu da, ahozko mintzairan. Lehendabizi talde ikasiek ta ondoren, eta beiñere ez erabat (hizkelgiak gordetzen baiditu), herri xeheak.

## PIERRE LAFITTE

Bere grameraren aitzin-solasean hukitzen du batasunaren gai hau. Batzuek batasuna reboluzio-bidez iritxi nahi dute, horri ordea, laisterregi ta arriñegi jokatzea dala derizkio. Han lan egiñaz eta pixkanaka lapurtar berria lortu dute (baxenabar-lapurtarra). Hango batasuna urrats bat da batasun osorako. Eskatzen du ere elkarhizketan euskalkien bizitzak zindo jarrai dezala, beren eboluzioaren kutsu jatorra literaturan ixuriaz.

Altube'k esaten zuen orain berrogei urte dirala, erlijioso batek (izenaz etzan oroitzen) *Euzkadi'ko* separata batean hiztegi bat argitaratu zuela euskalki guzietarako balio zuten hitzek osatuta. Entzun dugunez Lafitte jauna 1.500 bat sustraiko hiztegi bat tajutzen ari zaigu batasunerako laguntza bezela. Dudarik ez dugu egiten, lexikografia lanetan bere balioa ezaguturik, aukerako tresna izango dala.

## KRUTWIG

Honen "Proposiciones a la Academia" izeneko lana etzan argitaratu. Multikopiaz zabaldu zan zenbait ale.

Bere iritzian euskerak ba du bere literatura-hizkuntza: lapurtar zaharra.

Tradiziorik ez balego, bai, hutsetik hasi behar genuke literatura-hizkuntza hori sortzen. Egon ordea, ba dago, eta beti hizkuntza honen oinharria literatura idatzia izan da. Egiña dago, beraz, batasuna! Hauxe ikasi ta kito.

Krutwig'ek lehengoekin duen alderik handiena hauxe da: batasunaren iturburua egun bizi diran euskalkiak ez izatea, lapurtar klasikua baizik.

Bere influentzia ez da txikia izan Bizkaia'ko eskualdean batikpat.

## LUIS VILLASANTE

1.952'gn urtean "Boletin de la Real Sociedad Vascongada de amigos del País" deritzaion aldizkarian argitatutako iritzien berri emango dut. Lan honek "Literatur-euskera lapurrtarr klassikoaren gain eratua" du izena.

Berak dionez —Krutwig'en hildoari jarraituaz —literatura-hizkuntzak tradiziotik edoski ohi ditu bere legeak. Beraz egun mintzo diran dialektu biziei baiño gehiago euskera idatziaren tradizioari begiratu behar diogu.

Tradizio hortan bertan ere batasunik ez dago, lau euskaldi baitaude. Zein hautatu, bada? Zaharrena dalako, idazleen lumeroagatik, bere bikaindasun eta batasunagatik dudarik ez dago: lapurtar klasikua, ta hontan bi autore, hain zuzen ere: Axular eta Joannes Etxeberri Sara'koa.

Hau dena frogatzeko ejenplu ta ohar ugari eskeintzen du kondairatik bakanduta.

Ortografia dala-ta bere aburu konkretuak ematen ditu. Milla modutan idatzi ahal ditekelarik —esaten du—, bat hauta dezagun orontzat berdiña, eta gaiñontzekoak baztertu. Morfolojiaz ari dala, aditza bera ere lapurtar klasikuarena behar genukeala derizkio (Leizarraga ta Detxepare'na ez, oso bestelakoak diralako. Axular'en moldekoak). Sintasis eta joskeraren puntua hukitzen duenean, hontan zaharrak ez dira guziz imitagarriak argitzen du. Joskera makurrak arbuiatzea eskatzen du ta delako *elemento inquiridoa* zuzenki erabiltzea.

Biziki interesgarri da Villasante'k lexikuari buruz diona. Hauxe dugu hizkuntzaren zatirik aldakorrena. Hizkuntzak, ondoen adierazteko datozkion hitzak hautatzen ditu, indar gehien dutenak, eta besteak zokoratu. Eguneroko erabiltzeaz indarra galtzen dutenak baztertu egiten ditu berriak billatzeko. Lau puntu ematen ditu korapillo honen askatzeko:

1.—Euskalki guzietako hitzak hartu, kidekoak lapurteraz ere egon arren: erori-jausi, igorri-bidali, jagon-zaindu... Denak! Alemania'n ere literatura batasuna egon arren idazlea nungoa dan igarri omen diteke sarri.

2.—Bestela da hitz hauek bariante besterik ez diranean; holakoetan lapurterakoa har eta besteak utz: erran-esan, bertze-beste, zaindu-zaitu t. a.

3.—Erabaki beharra dago ere hitzen esan-nahia hauek ezberdiñak diranean, e. b.: Bizkaia'ko *lepo* hitzak Gipuzkoa'ko *bizkarra* esan nahi du, ta giputzen *lepo* esateko *sama* esaten dute. Antzeko zerbait gertatzen da ere *gaur* eta *egun* hitzekin ta beste askorekin... Hau erabakitzeko lapurtar klasikoa har dezagun nehurri bezela.

4.—Kanpoko hitzak diranean eta aspaldikoak dirala herrian ondo erroturik daudenean (e.b.: aingeru, eliza, zeru t.a.) batere zalantzarik ez dago. Berdin ere, kultura hitzak diranean bildurrik gabe erabil ditzakegu, mundu guzian egiten dan bezela, greko ta latiñeko sustraia ahalik eta gutxienik aldatuz.

"Euskal hitza atzerrikoa bezain egoki etxean dugularik —esaten du—, kanpokoa erabiltzen euskerari bidegabe egitea eztenik eztut erranen; baina, bertze aldetik, nere gogoa zeatz expressatzeko, hizkuntzan tajuzko eta erarako hitzik bilhatzen ez ba dut, atzerrikoa zergatik hartu ez?

Esaten du ere nun eta noiz ari geran ikusi behar dala. Garbi ikusten dala, adibidez, Bizkaia'ko baserritarrei hitzegiterakoan bizkaieraz egin behar zaiela.

## BAIONA'KO BILTZARRA

1964'gn urteko agorrillaren 29 ta 30'n Euskal-idazkaritzak eratu zuen batzar hau. Lafitte jauna, Monzon, Txillardegi, Aita Altuna, Gabriel Aresti, Xalbador Garmendia, Joseba Intxausti, Rikardo Arregi ta momento hontan gogoan ez daukadan (mugaz bestaldekoak!) beste zenbait euskal-zale ikusi genuen han. Beste batzuek ere —Mitxelena'k adibidez— idaztiz bialia zeukaten bere iritzia.

Hukitu ziran puntuak hauetxek izan ziran: ortografia, deklinazioa, eta aditzaren oinharriko zera batzu. Enoa gehiago konkretatzera, erabakiak 'Jakin''-en eta aparteko horri batzuetan zabaldu baiziran eta egun hauetan ere Xalbador Garmendia'k azalduko du zerbait deklinazioa ta indeterminazioari buruz.

* * *

Baiona'ko Biltzarra oso urrats inportante izan zan. Askok, gazteek batez ere, jarraitu dute bide hori. Gaztediak beste bultzada bat espero du Oñati'ko batzarretik. Oso bide konkretuak eskatzen ditu batasunerako.

*J. A. Letamendia*